

Dziurlikowska, Agnieszka

Działalność Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN w roku 1980

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 27/1, 225-229

1982

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

mowy wygłoszone z tej okazji): następna — omawiająca strukturę organizacyjną ośrodka oraz przebieg dotychczasowych prac i zamierzeń na przyszłość: ostatnia — to tomik wierszy Czesława Miłosza w przekładzie dra K. Dedeciusa ze znamennym na okładce dopiskiem: „...für Freunde und Förderer”³. Obok działalności edytorskiej otwarto trzy wystawy: jedna dotyczyła życia i twórczości Janusza Korczaka, druga — polskich starych druków, trzecia — recepcji literatury polskiej w RFN⁴. Również pod auspicjami Instytutu dr K. Dedecius wygłosił dwadzieścia prelekcji. Oto tytuły kilku z nich: *Humor i satyra we współczesnej literaturze polskiej*, *Polska w Europie*, *Laureat nagrody Nobla — Cz. Miłosz*. Wykłady te odbyły się w Darmstadt, Getyndze, Hamburgu, Berlinie, Kolonii i Bonn.

Instytut 'zdołał już zadzierzgnąć wiele kontaktów z polskimi literackimi i naukowymi ośrodkami oraz z poszczególnymi twórcami i badaczami różnorodnych dyscyplin. Toteż nic dziwnego, iż coraz częściej pisze o nim z uznaniem prasa niemieckiego obszaru językowego („Die Zeit”, „Stuttgarter Zeitung”, „Akzenten”, „Kulturpolitische Korrespondenz”, „Neue Zürcher Zeitung” i inne). Natomiast w Polsce poza „Polityką” i „Twórczością” nikt chyba obszerniej nie prezentował Niemiecko-Polskiego Instytutu z Darmstadt. A należy uczynić to na szerszą niż dotychczas skalę, bowiem służy on słusznej i dobrej sprawie.

Re.

Z KRAJU

DZIAŁALNOŚĆ INSTYTUTU HISTORII NAUKI, OŚWIATY I TECHNIKI PAN W ROKU 1980

Celem realizowanych w Instytucie zadań — podporządkowanych Problemowi Międzyresortowemu III. 11 *Nauka i oświata w dziejach Polski jako czynnik postępu społecznego, gospodarczego i kulturalnego* było, wzorem lat ubiegłych, pogłębienie znajomości takich zagadnień, jak: I — *Dzieje nauki polskiej ze szczególnym uwzględnieniem nauki nowożytnej oraz jej roli w upowszechnianiu oświaty i rozwoju myśli technicznej*; II — *Dzieje edukacji narodowej jako warunku postępu nauki i jako czynnika kształtowania świadomości narodowej*; III — *Wkład uczonych polskich w rozwój nowożytnej nauki i myśli technicznej*.

Badania prowadzone były przez pracowników etatowych oraz współpracowników, związanych z Instytutem poprzez działające Zespoły lub na mocy umów kooperacyjnych zawartych między Instytutem a Uniwersytetem Warszawskim, Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetem im. Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Instytutem Odlewnictwa w Krakowie.

1. Program badawczy

Zasygnalizowaną powyżej problematykę realizowano w ramach następujących tematów:

Grupa pierwsza: 1) *Historia nauki polskiej XIX i XX wieku* (kierownik: prof. Bogdan Suchodolski); 2) *Historia wybranych dyscyplin* — opracowania syntetyczne (kierownik: doc. Irena Stasiewicz-Jasiukowa); 3) *Dzieje nauczania historii nauki i techniki* (kierownik: doc. Irena Stasiewicz-Jasiukowa); 4) *Dzieło Mikołaja Kopernika i jego społeczne znaczenie. Podstawy formowania się środowiska naukowego epoki Kopernika* (kierownik: prof. Paweł Czartoryski); 5) *Wybrane*

³ Cz. Miłosz. *Nobelpreisträger für Literatur 1980*, Frankfurt am Main 1980.

⁴ Por., *Polonica* Suhrkamp Verlag — Insel Verlag, Frankfurt am Main 1980, gdzie jest wymienionych 35 współczesnych autorów polskich, których książki zostały przełożone na język niemiecki w ciągu ostatnich kilku lat.

zagadnienia, związków nauki polskiej z nauką europejską — do końca XVI wieku (kierownik: doc. Małgorzata Terlecka); 6) *Zdobycze nauki polskiego Oświecenia i epok graniczących na tle rozwoju nowożytnej nauki europejskiej* (kierownik: doc. Irena Stasiewicz-Jasiukowa); 7) *Problemy interdyscyplinarne i metodologiczne historii nauki* (kierownik: dr Janusz Skarbek); 8) *Historia organizacji nauki polskiej* (kierownik: doc. Bohdan Jaczewski); 9) *Główne kierunki badawcze i szkoły w naukach matematyczno-fizycznych XIX i XX wieku* (kierownik: prof. Jerzy Dobrzycki); 10) *Wybrane zagadnienia z dziejów poznania ziem polskich* (kierownik: prof. Józef Babicz); 11) *Problemy polskiej i światowej geografii* (kierownik: prof. Józef Babicz); 12) *Uwarunkowania społeczne i polityczne rozwoju polskich nauk medycznych i wybrane zagadnienia z historii medycyny* (kierownik: prof. Stanisław Szpilczyński); 13) *Genealogia współczesnej farmacji polskiej* (kierownik: dr Barbara Kuźnicka); 14) *Historia wybranych gałęzi techniki polskiej* (kierownik: dr Bolesław Orłowski); 15) *Studia nad staropolską techniką hutniczą* (kierownik: dr Bolesław Orłowski).

Grupa druga: 1) *Szkolnictwo okresu staropolskiego* (kierownik: doc. Tadeusz Bieńkowski); 2) *Komisja Edukacji Narodowej jako czynnik rozwoju oświaty i nauki* (kierownik: doc. Kalina Bartnicka); 3) *Szkolnictwo i oświata dorosłych na ziemiach polskich pod zaborami* (kierownik: prof. Józef Miąso); 4) *Rola nauczycieli w rozwoju oświaty i kultury od XVIII do XX wieku* (kierownik: doc. Stanisław Mauersberg); 5) *Reformy oświatowe, szkolnictwo, oświata pozaszkolna i popularyzacja nauki* (kierownik: doc. Stanisław Mauersberg); 6) *Tajna oświata i nauka w latach 1939—1945* (kierownik: dr Wanda Garbowska).

Grupa trzecia: 1) *Polskie środowisko naukowe za granicą* (kierownik: prof. Józef Miąso); 2) *Środowisko inżynierów polskich na emigracji w XIX wieku* (kierownik: prof. Józef Miąso); 3) *Najważniejsze osiągnięcia badawcze uczonych polskich i ich oddziaływanie w nauce światowej* (kierownik: prof. Jerzy Dobrzycki i doc. Tadeusz Kowalik).

W roku sprawozdawczym, kończącym 5-letni plan badań naukowych w zakresie Problemu Międzyresortowego III. 11, nie wszystkie zadania zostały doprowadzone do końca. Będą one włączone do nowego planu, który w swych głównych założeniach nie różni się od planu z lat 1976—1980.

Spśród wydawnictw wielotomowych w toku realizacji znajdują się: *Historia nauki polskiej* (tom IV — obejmujący lata 1863—1918, tom V — obejmujący lata 1919—1951, tom VIII — biograficzny i tom IX — bibliograficzny); *Dziela Mikołaja Kopernika* — przekazano do druku tom III w wersji językowej polskiej i angielskiej, trwają prace przekładowe (język rosyjski i francuski) nad tomem II i nad tomem III (wersja łacińska); dzieła Oskara Langego (ukończono i przekazano do Komitetu Wydawniczego tom VIII) oraz Michała Kaleckiego (wobec konieczności włączenia nowych, nie publikowanych dotąd prac dzieła mają ukazać się w 6 tomach, z których II ukazał się w maju 1980 roku, prace nad III zostały zakończone, zaś tom IV znajduje się w końcowej fazie realizacji).

W ramach tematu *Dzielo Mikołaja Kopernika i jego społeczne znaczenie. Podstawy formowania się środowiska naukowego epoki Kopernika* oprócz wymienionych tomów *Dziel Mikołaja Kopernika* przygotowuje się wiele innych prac, które publikowane są m.in. w serii *Studia Copernicana*. W druku znajduje się tom XX tej serii, zawierający pracę pt. *J. J. Rheticus „Narratio Prima”* — przygotowaną we współpracy polsko-francuskiej pod kierunkiem Jean-Pierre Verdet'a i Henry Hogonnard-Poche'a; na półkach księgarskich ukazał się tom XXI z pracą Erny Hilfstain *Starowolski's biographies of Copernicus*; natomiast tom XXII, z pracą Grażyny Rosińskiej *Scientific Writings and Astronomical Tables in Cracow, XIVth—XVIIth Centuries*, i tom XXIII, zawierający przetłumaczoną przez A. Mark Smith'a na język angielski i opatrzoną obszernymi komentarzami V księgę *Perspektywy Witelona (Vitelonis Perspectivae liber V)*, przekazano do wydawnictwa.

Poza wzmiankowaną serią mają się ukazać następujące prace: Anny Słomczyńskiej *Mikołaja Grabostowskiego (1436) Komentarz do „Ekonomiki” Arystotelesa* i Grażyny Rosińskiej *Dzielo astronomiczne Sędziwoja z Czechla*.

Nauka polska do XVI wieku i związki, jakie łączyły ją z nauką europejską, znajdują odbicie w kolejnej grupie prac, przedmiotem których są m.in.: trzynastowieczna myśl encyklope-

dyczna, będąca wyrazem tendencji do upowszechniania wiedzy; polskie prognozytyki i kalendarze astronomiczne z XI—XV w.: uczeni związani z Akademią Krakowską w XV wieku.

Z powyższą problematyką związana jest, przekazana do wydawnictwa, praca Małgorzaty Malewicz pt. *Zjawiska przyrodnicze w relacjach dziejopisarzy polskiego średniowiecza*, której tytuł w fazie realizacji brzmiał: *Naukowe i paranaukowe elementy w źródłach historiograficznych i narracyjnych proveniencji polskiej w okresie od XI do XVI wieku*.

Natomiast wiedzę o stanie nauki w Polsce epoki Oświecenia wzbogacają prace poświęcone Bibliotece Załuskich (ukończona została monografia pióra Jana Kozłowskiego pt. *Rola Biblioteki Załuskich w życiu umysłowym Rzeczypospolitej wczesnego Oświecenia*), mecenasowi Jana III Sobieskiego w dziedzinie nauki, Onufremu Kopczyńskiemu oraz lipskim czasopismom naukowym z lat 1710—1762.

W zakresie nauk ścisłych i technicznych dobiegły końca prace nad II tomem *Historii astronomii w Polsce, 1750—1918* (autorzy: Eugeniusz Rybka — współpracownik — i Przemysław Rybka), ukończono także rozprawy, dotyczące powstania i rozwoju fizyki teoretycznej (Krzysztof Szymborski) i podstaw historyczno-metodologicznych termochemii (Stefan Zamecki); ponadto realizowane są zadania z dziejów matematyki wyższej, geotektoniki, elektroenergetyki, techniki lotniczej, inżynierii drogowej, techniki hutniczej, a także czasopiśmiennictwa — pod kątem roli, jaką ono pełni w krzewieniu zdobyczy nauk technicznych i matematyczno-fizycznych.

Spśród realizowanych zadań z zakresu nauk przyrodniczych do najistotniejszych należą te, których celem jest ukazanie dziejów poznania ziem polskich. W okresie sprawozdawczym szczególnie nacisk położony był na rolę jaką w tej dziedzinie odegrał wileński ośrodek uniwersytecki (do końca lat trzydziestych XIX wieku). Obok prac, które analizują te zagadnienia w układzie terytorialnym — zdeterminowanym obszarem badań prowadzonych przez wileński ośrodek uniwersytecki — podjęto badania, ujmujące proces poznawania ziem polskich w układzie chronologicznym (*Poznanie fizjografii kraju w okresie 1772—1795*), a także przez pryzmat zawartości czasopism przyrodniczych (analizie poddano np. „Pamiętnik Fizjograficzny”, 1881—1923).

Ponadto na uwagę zasługuje fakt zakończenia prac przekładowych (z języka greckiego) dzieła Teophrasta *Fizjologia roślin*, które po opatrzeniu wstępem i obszernymi komentarzami stanie się cennym materiałem źródłowym z zakresu botaniki.

W obrębie historii nauk medycznych i farmacji kontynuowane są m.in. prace dokumentacyjne do historii medycyny (*Słownik lekarzy polskich XX wieku*, *Kalendarz dziejów polskiej medycyny XIX i XX wieku*) oraz praca, mająca określić miejsce nauk medycznych w zadaniach podejmowanych przez Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk; ukończono natomiast prace redakcyjne nad *Wypisami źródłowymi z historii nauk medycznych*. Z dziedziny historii farmacji — przekazano do wydawnictwa prace: *Kierunki rozwoju farmacji w Polsce epoki Oświecenia* pióra Barbary Kuźnickiej, *Balneochemia farmaceutyczna w Polsce do roku 1830* (praca zbiorowa) oraz Haliny Lichockiej — poświęcone czasopiśmiennictwu farmaceutycznemu pt. *Pamiętnik Farmaceutyczny Wileński* — bibliografia analityczna zawartości.

Realizowane w Instytucie prace z zakresu dziejów organizacji nowożytnej nauki dotyczą w większości historii zorganizowanych form nauki polskiej. I tak badaniami objęto m.in. Towarzystwo Naukowe Krakowskie, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, konkursy naukowe (Dzieje konkursu im. S. Lindego), mecenaty naukowe (*Mecenas Stefana Batorego w dziedzinie nauki i szkolnictwa w Polsce*, *Spółeczny mecenat nauki w Królestwie Polskim w latach 1869—1905*). Badania nad dziejami organizacji nauki poza Polską dotyczą różnych krajów (*Polityka naukowa Republiki Włoskiej*; *Polsko-rosyjska i polsko-radziecka współpraca naukowa — tradycja i współczesność*; *Stosunki naukowe polsko-amerykańskie w latach 1918—1939*).

W ramach tematu, którego przedmiotem obok zagadnień interdyscyplinarnych jest metodologia historii nauki realizowane są zadania, mające m.in. na celu zbadanie występujących w XIX i XX wieku procesów integracji nauki, wyjaśnienie problemów natury metodologicznej związanych z pojęciem prawa nauki (Stefan Amsterdamski zakończył np. rozprawę pt.

Prawo — przewidywanie — możliwości); opracowywano również zagadnienia z dziedziny ogólnotechnicznych podstaw rozwoju techniki i nauk technicznych.

Edukacja narodowa, jej wpływ na postęp w dziedzinie nauki i kształtowanie świadomości narodowej badana była w szerokim zakresie czasowym — począwszy od okresu staropolskiego: i tak dobiegły końca prace nad rozprawą o społecznej i kulturalnej roli szkół w Polsce w okresie od XV do połowy XVIII wieku — pióra Tadeusza Bieńkowskiego oraz o miejscu i roli kolonii akademickich Uniwersytetu Krakowskiego w okresie staropolskim — pióra Wojciecha Grzeleckiego.

Rola, jaką odegrała w dziedzinie oświaty i nauki Komisja Edukacji Narodowej, badana była poprzez tradycje KEN w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim, a także przez wpływ KEN na rozwój szkolnictwa wyższego i programy kształcenia nauczycieli w I połowie XIX wieku.

Natomiast o roli, jaką w okresie zaborów odegrało szkolnictwo i oświata dorosłych, traktowały prace o nauczaniu w szkołach średnich na ziemiach polskich w XIX wieku, o popularyzacji nauki w Królestwie Polskim, szkolnictwie zawodowym w II Rzeczypospolitej, a także o oświacie dorosłych w Galicji (XIX i XX wiek).

W ramach tematu *Reformy oświatowe, szkolnictwo, oświata pozaszkolna i popularyzacja nauki* opracowywane były m.in. zagadnienia związane z europejskimi reformami oświatowymi i ich wpływem na szkolnictwo polskie, z działalnością Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w latach 1919—1939, miejscem oświaty dorosłych w systemie oświatowym II Rzeczypospolitej (praca zakończona i przekazana do wydawnictwa przez współpracowniczkę Instytutu — Jadwigę Sutylę).

Ostatni w tej grupie temat dotyczył nauczania w Polsce w latach 1939—1945. W jego ramach prowadzono badania nad formami i rozmiarami tajnego nauczania w Warszawie i na terenach południowo-wschodniej Polski (zakończona została praca *Oświata w Zachodniej Rzeszowszczyźnie w latach 1939—1945* — pióra Ryszarda Terleckiego i *Oświata na Rzeszowszczyźnie w latach 1939—1945* pióra Ryszarda Terleckiego i Jana Drausa — współpracownika Instytutu), ponadto dobiegły końca prace nad III tomem *Słownika Nauczycieli — ofiar wojny i uczestników ruchu oporu*.

Kontakty naukowe polsko-rosyjskie i polsko-radzieckie oraz polsko-francuskie, znaczenie studiów młodzieży polskiej na uczelniach zagranicznych (zakończyła została i przygotowana do druku praca *Studenckie organizacje Polaków w Uniwersytecie Lipskim, 1872—1919* pióra Ryszarda Ergetowskiego), a także ukazanie roli prac inżynierów polskich, przebywających w XIX wieku na emigracji (na przykładzie ich działalności w takich krajach, jak: Norwegia, Wielka Brytania, Szwajcaria, Portugalia, Peru) — oto treść badań — prowadzonych w ramach tematów *Polskie środowisko naukowe za granicą i środowisko inżynierów polskich na emigracji w XIX wieku*.

2. Kadra naukowa

Rada Naukowa Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki nadała stopień doktora mgrów Mieczysławowi Bąkowi za pracę *Powstanie i rozwój terminologii nauk ścisłych* i mgrów Janowi Kozłowskiemu za pracę *Rola Biblioteki Żaluskich w życiu umysłowym Rzeczypospolitej wczesnego Oświecenia*; Rada Naukowa Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego nadała mgrów Ryszardowi Terleckiemu tytuł doktora za pracę *Oświata w Zachodniej Rzeszowszczyźnie w latach 1939—1945*.

3. Dydaktyka

Podobnie jak w latach ubiegłych grupa pracowników Instytutu prowadziła zajęcia dydaktyczne na uczelniach warszawskich i pozawarszawskich: profesorowie Jerzy Dobrzycki i Józef

Mięso, docenci Irena Stasiewicz-Jasiukowa i Małgorzata Terlecka oraz dr Krzysztof Szymborski — na Uniwersytecie Warszawskim; doc. Stanisław Mauersberg i dr Leonard Grochowski — w Wyższej Szkole Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie; dr Barbara Kuźnicka — na Akademii Medycznej w Warszawie; doc. Tadeusz Bieńkowski — w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Olsztynie i na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach; doc. Karolina Targosz — w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej im. Ludwika Solskiego w Krakowie.

4. Krajowe sesje naukowe

Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki przy współudziale Łomżyńskiego Towarzystwa Naukowego im. Wagów i Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu był organizatorem konferencji poświęconej polskim tradycjom ochrony środowiska naturalnego. Obrady odbywały się w Ciechanowcu i Łomży w dniach 28—30 września 1980 r.

Nawiązując do lat ubiegłych Zespół Historii Kartografii przy współudziale Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Edwarda Raczyńskiego zorganizował w Poznaniu w dniach 10—11 października 1980 r. kolejną, VI Ogólnopolską Konferencję Historyków Kartografii — poświęconą dziejom kartografii miast.

Ponadto pod patronatem Instytutu odbyła się konferencja (Jabłonna, 24—27 września) Międzynarodowego Stowarzyszenia Historii Wychowania analizująca — poprzedzone rozważaniami teoretycznymi i metodologicznymi — wyniki badań nad innowacjami pedagogicznymi w ujęciu historycznym.

Agnieszka Dziurlikowska
(Warszawa)

5. Współpraca naukowa z zagranicą

Kraje socjalistyczne

W ramach porozumienia o współpracy naukowej między PAN i AN ZSRR Instytut kontynuował — wspólnie z Instytutem Historii Przyrodoznawstwa i Techniki w Moskwie i jego oddziałami w Leningradzie i Kijowie — prace badawcze, ujęte w trzech grupach tematycznych: a) Historia polsko-rosyjskich i polsko-radzieckich więzi naukowych.

Celem realizacji prac, podjętych w tej grupie tematycznej, Instytut skierował na wyjazdy badawcze do Związku Radzieckiego dra J. Różewicza (*Polskie środowisko naukowe w Rosji 1900—1918*) oraz mgra Leszka Zasztowta (*Problemy nauki w czasopiśmiennictwie Królestwa Polskiego, 1864—1905*). Nie wszystkie jednak prace z tej grupy tematycznej, ustalone ze stroną radziecką w obustronnie obowiązującym planie roboczym, zdołano wykonać w przewidzianym terminie.

b) Badania nad historią przyrodoznawstwa.

Współpraca w tym członie tematycznym koncentrowała się w roku sprawozdawczym na zagadnieniach z historii kartografii. W celu przeprowadzenia badań w tym zakresie (zebranie materiałów archiwalnych do mapy K. Petheesa z końca XVIII w.) wyjechali do Kijowa: prof. J. Babicz i mgr W. Werner, natomiast do Polski przybyli: prof. A. L. Goldenberg z Moskwy oraz dr hab. C. Kudoba z Wilna.

c) Badania nad historią techniki.

Podobnie jak w pierwszym członie tematycznym, również i w tej grupie tematów współpraca nie przebiegała w 1980 r. według zaplanowanego harmonogramu. I tak do Związku Radzieckiego nie wyjechał z Instytutu żaden ze współautorów lub redaktorów opracowywa-